

vokalnih profesionalaca ili pak klinički protokol procjene govora (pa u tom surječju i kategorija glasovih oblika postavljanja). O tome će biti riječi u sljedećim poglavljima.

VII.2. Protokol fonetskoga statusa govorne izvedbe

Protokol fonetskoga statusa koji se koristi u metodici rada na govoru u elektroničkim medijima, uzima u obzir govorna sredstva i izražajnost, tj. način korištenja tih sredstava. Govorna izvedba raščlanjuje se na fonaciju – *glas*, segmentalne i suprasegmentalne članke govora, a to su *dikcija* (koju dalje raščlanjujemo na izgovor glasnika – samoglasnika i suglasnika, asimilacije, izgovorne pogreške – dijalektalni, lokalni izgovor, izgovorne mane), *naglasci*, *izražajnost* i *glatkoća*. Dikcija može biti nedostatna – odnosno labava – loša, dostatna, dobra do izvrsna. Deskriptivni protokol uvodi i naziv *presnažna dikcija*, u značenju nepotrebnog ustrajavanja na prejakom izgovaranju, pogotovo suglasnika. Ukupna se izražajnost primjerice, procjenjuje lošom, dobrom ili izvrsnom prema govornom stilu jer su spikerska i glumačka, kao i javna govornička politička, prikladne ovisno o govorničkom stilu. Uzima se u obzir logičko isticanje, logičke stanke, ritam koji može biti primjeren ili isprekidan, brzina (tempo) govora koja može biti primjerena, spora te brza. Prema Škariću (1991), sugovorni elementi su sastavnice dvaju slojeva u govoru, glasa i teksta, koji se istodobno nižu u vremenu. Prema tome bi određenju sugovorni čimbenici govora bili: rečenična intonacija, govorna glasnoća, brzina, ritam, modulacije, stanke. Dakako, u fonetskim istraživanjima mogu se ispitivati zasebno glas, a zasebno sugovorni čimbenici: pojedinačni (npr. istraživanja brzine govora i artikulacije Bakrana 1984-1985, Horge 1988, Horge i Mukića 2000), skupni sugovorni (npr. Nenadić El Mourtada i Varošaneć-Škarić, 2010). Fonetski status podrazumijeva da se procjenjuju kod govornika svi čimbenici govornoga statusa.

Svaki sugovorni čimbenik funkcionalno utječe i na govornu komunikaciju. Na primjer, brzina (tempo) govora je primjerena ako je ne zamjećujemo kao zaseban indikator tijekom govora, kad nije prebrza ni prespora. Kultiviran govor prema Škariću (1991) teži standardnoj izgovornoj brzini, a ona je prosjek osobnih brzina ili čak nešto sporija zbog jasnije dikcije (što omogućava i veću količinu obavijesti). Brzina se uglavnom mjeri brojem slogova u sekundi, a primjerena je također s obzirom na stil. Uobičajeno se uspoređuju mjere tempa govora koji uključuje i stanke (TG) s mjerama brzine artikulacije, koja isključuje sve stanke tijekom govora (TA). Razlika tih vrijednosti (TG – TA) obavještava o vremenu koje je potrošeno na stanke (Bakran 1984-1985, 1996, Horga 1996, Horga i Mukić 2000). U čitanju je vijesti primjerena brzina od 5 do oko 7 slogova u s, u većini informativnoga programa, dok je u poetičnim

dokumentarnim žanrovima (npr. putopis, emisije o prirodi i sl.), primjerena brzina do 6 slogova u s. Prosječna brzina govora u informativnom programu, prema Škarićevim mjerenjima (1991), iznosi 6,3 sloga/s, zbog maloga udjela stanki, što je usporedivo s mjerenjima Horge i Mukića (2000) od 6,32 sloga/s. Raniji Horgini podatci (1988) za prosječni tempo govora hrvatskoga jezika u normalno čitanom tekstu iznose 5,2 sloga/s, a u brzo čitanom tekstu 6,9 slogova/s. Horga (1988) utvrđuje da je brzina govora veća u jezično strukturiranim i povezanim tekstovima, pa je normalno da je u njima i brzina artikulacije veća. Treba imati na umu da se s obzirom na količinu čitanja, od potpunoga neutralnoga čitaćega stila (HTV, ARD) do približavanja spontanom govoru (npr. TV mreža SKY), razlikuju i govorni stilovi u informativnom programu, što naravno utječe i na tempo govora i tempo artikulacije. Vrijednosti tempa artikulacije za hrvatski govor prema Bakranu (1984-1985) iznose između 5,41 – 8,30 slogova/s. U tom je longitudinalnom istraživanju zanimljivo Bakranovo opažanje da pojedini govornici zadržavaju svoje rangove u različitim tekstovima, poznatim i novim, stoga je to i idiosinkratična osobina govornika. Uspoređujući govor informativnoga programa triju televizijskih mreža na hrvatskom jeziku, Nenadić El Mourtada i Varošaneć-Škarić (2010) dobile su slične, nešto više prosječne vrijednosti TG od 6,42 sloga/s, a za TA 6,82 sloga/s, što također svjedoči o malom udjelu stanki tijekom čitaćeg govora strukturiranoga teksta. Iako to svjedoči i o vještini govora i izgovora profesionalnih voditelja, prosječne su vrijednosti na granici raspona primjerene brzine. Iznad tih vrijednosti govor je prebrz, a, u krajnjim slučajevima, preveliku, namjernu umjetno postignutu brzinu govora s čak 10 – 13 slogova/s, kao što je slučaj npr. u nekim reklamama za lijekove i sl. (u dijelovima koji se odnose na upozorenja), doživljava se i procjenjuje nebontonskom, a ne samo prebrzom.

U ekspresivnom govoru, kao što je glumački govor, brzina ovisi o vrsti emocionalnih ekspresija koje se prenose. Postoje i simptomi brzine, a u glumi ti simptomi postaju hotimični znak, što znači slika. Stoga se i kod umjetnika brzina govora i artikulacije mjeri u testiranim situacijama, a ne u govoru dramske osobe.

Glatkoća se procjenjuje u čitanju i spontanom govorenju (dovoljna je procjena u dvije minute čitanja te dvije minute spontanog govora) kao: loša (npr. zamuckivanje, mucanje, učestali zastoji: deset i više zastoja zajedno s lapsusima), srednja (od pet do devet zastoja u oba testa), dobra (od dva do pet zastoja i sl.) i izvrsna (potpuno gladak govor, s primjerenim stankama koje nisu zastoji, dopuštena samo jedna pogreška fluentnosti). U nekim zanimanjima, kao što je spikersko, važna je izvrsnost u svim dimenzijama govorne izvedbe. Poznato je pak da neki javni govornici, kao što su primjerice neki političari, mogu biti uspješni oslanjajući se na sadržaj i argumentaciju, čak i uz manu kao

što su hijatizam, i općenito mucanje (što ne znači da ne bi trebali pokušati pod nadzorom stručnjaka manu svesti na manji stupanj poremećaja). Ciceron i Kvintilijan prenose da je znameniti grčki govornik Demosten mucanje ispravljao tako da je stavljao kamenčiće ispod jezika i tako govorio da bi postigao bolju glatkoću. Mucanje ulazi u logopedski status, pa se podrazumijeva da ga ispravljaju logopedi. U fonetskom statusu nužna je procjena i kontinuiranosti govora, jer je dobra i izvrsna glatkoća nužna za neke profesije, a poremećaje, kao vrste mucanja, procjenjuju logopedi.

Kako je fonetski protokol prilagođen deskriptivnom opisu govorne izvedbe glasovih profesionalaca, kategorija glasa u užem smislu opisuje fonacijske osobine govornika u tonu (visini glasa), timbru i spektralnom sastavu, koji obavještavaju o načinu rada glasnica i o utjecaju nadgrkljanskih šupljina, prolaza, tj. rezonatora. Glas istodobno obavještava o nizu bioloških, društvenih i psiholoških indikatora, dakle, o organskim i stečenim, kulturološkim osobinama. Zbog medijske izloženosti, slušatelji očekuju da medijski govornici, između ostalih osobina imaju i kultivirane, estetične osobine glasa, dakle da su im glasovi ugodni, fonogenični, možda i stoga jer su stereotipi koji povezuju pozitivne osobine s ugodnim glasovima univerzalni. Iako to u stvarnosti nije tako, očekuje se poželjnost i težnja prema učestalijem pojavljivanju takvih ugodnih, kultiviranih glasova u medijskom govoru.

Stoga se u govornoj izvedbi vokalnih govornih profesionalaca (v. Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994a, b) najprije procjenjuje **kategorija glasa** u dimenziji *fonogeničnosti* (1 – fonogenični – uravnoteženi glasovi, medijski potpuno poželjni, 3 – medijski prihvatljivi, ali osrednje kultivirani glasovi, 5 – nefonogenični, nekultivirani glasovi). Moguće je procijeniti i međustupnjevima, ovisno o pravcu kretanja osobine fonogeničnosti – nefonogeničnosti. Fonogenični su glasovi voluminozni, tj. jaki u niskom području spektra, imaju snažan F0 i nisku prosječnu f_0 , uravnoteženih (balansiranih) su svih spektralnih sastavnica, znači, spektar lagano pada, sonornost nije prevelika, blistavost je primjerena, što znači da su F3 i F4 podjednakog intenziteta (od 20 dB do 30 dB slabiji od najjače prosječne amplitude u spektru), imaju malo laringalnog šuma (oko 1%), znači da su harmonični te da imaju harmonika i u višem spektralnom području.

Nadalje, u potonjem su se ispitivanju glasova televizijskih vokalnih profesionalaca procjenjivale moguće osobine kvalitete glasa i ostalih timbralnih osobina: *visina glasa*, *disfonija*, kao poremećaj glasove kvalitete, *nosnost*, *blistavost*, *hiperkinetičnost*. Sve navedene dimenzije kategorije glasa, koje se slušno procjenjuju tijekom utvrđivanja fonetskoga statusa govornika (slika 38) mogu se potvrditi i objektivnim korelatima o kojima će biti više riječi u poglavlju o zvučnim mjerenjima glasa.

Metodički je u procjeni glasove kvalitete pri određivanju fonetskoga statusa unutar određenja kvalitete glasa, potrebno poznavati fonetski deskriptivni protokol slušne procjene glasa (iduće poglavlje).

Nastavnik: prof. dr. sc. Gordana Varošaneć -Škarić

Govornik: _____ Profesija govornika: _____

Procjenitelj: _____ Nadnevak: _____

FONETSKI STATUS

GLAS	1–5
IZGOVOR (DIKCIJA)	
IZGOVORNE MANE	
IZGOVORNE POGREŠKE	
(dijalektalni izgovor, lokalni izgovor)	
Samoglasnici	
Suglasnici	
Asimilacije	
NAGLASCI	
OPĆA OCJENA IZGOVORA (OPĆI HRV. IZGOVOR)	
Kodificirana norma / Opće prihvatljiv izgovor / Prihvaćen izgovor	
IZRAŽAJNOST	
Ukupan dojam	
Logičko isticanje	
Logičke stanke	
Ritam	
Tempo (brzina govora)	
GLATKOĆA	
UKUPNA OCJENA (1–5)	
1–2,5 – ne preporuča se za vokalnoga profesionalca	
3 – može se javljati u mediju kao vokalni profesionalac	
4–5 – preporuča se za medijski istaknute funkcije (npr. voditelji važnijih emisija)	

Slika 38. Protokol fonetskoga statusa©

FONETSKI STATUS©

GLAS	Normalan; disfoničan; ugodan; Ton (1– vrlo nizak; nizak; srednje visine; visok; 5 – vrlo visok) Glasnoća (1 – 5); Supralaringalne modifikacije; Fonacijska vrsta;
IZGOVOR (DIKCIJA) Dostatnost izgovora	Nedostatan (labava dikcija) Dobar ili primjeren Prejak (prejaka d.)
IZGOVORNE MANE	☐ Ne ☐ Da ☐ Dislalije – poremećaji izgovora i riječi (sigmatizam, rotacizam, lambdacizam, tetacizam /t/, deltacizam /d/) ☐ Smetnje čitanja; ☐ brzopletost; ☐ obezvučavanje
IZGOVORNE POGREŠKE	☐ Ne ☐ Da Odnose se na pogreške u odnosu na općeprihvaćeni izgovor, znači na dijalektalan, lokalni izgovor
(dijalektalni izgovor, lokalni izgovor)	Štokavski, kajkavski, čakavski; južni, sjeverozapadni, istočni, primorski, istarski itd; zagrebački i sl.
Samoglasnici	☐ Ne ☐ Da
Suglasnici	Upisuje se vrsta izgovorne pogreške: npr. alveolarno /t/, /d/ (na sjeverozapadu Hrvatske; i nekim južnim mjestima kod Šibenika); meko /l/; jako, mediteransko /r/; dvoartikulacijsko /nj/, /lj/ (Dubrovnik i okolica, kajkavski krajevi; premekeo /č/, /ć/; zaokruženo, jako, labijalizirano /č/, /š/, /ž/
Asimilacije	Ostvaruje; ne ostvaruje; hiperkorektan izgovor; previše zbog ispadanja samoglasnika
NAGLASCI	Opisati naglasni sustav govornika (KN, OPIH, PIH ⁷ ; dinamički – jednonaglasan, dvonaglasan)
OPĆA OCJENA IZGOVORA (OPĆI HRV. IZGOVOR)	Odrediti ukupno: KN, OPIH, PIH

⁷ Uvodimo skraćenicu za tri tipa općega hrvatskoga: za klasični tip, odnosno klasičnu normu (KN), općeprihvatljiv izgovor hrvatskoga (OPIH) i prihvaćen izgovor hrvatskoga (PIH)

Kodificirana norma / Opće prihvatljiv izgovor / Prihvaćen izgovor	
IZRAŽAJNOST	
Ukupan dojam	
Logičko isticanje	
Logičke stanke	
Ritam	Primjeren; isprekidan
Tempo (brzina govora)	Primjeren, spor, brz
GLATKOĆA	Glatkoća ili fluentnost govora: dobra glatkoća; srednja; ☐ loša (npr. zastoji učestali), ☐ srednja ☐ dobra – vrlo dobra, ☐ izvrsna
UKUPNA OCJENA (1 – 5)	Na temelju svih osobina glasa, izgovora, izražajnosti, glatkoće
1 – 2,5 – ne preporuča se za vokalnoga profesionalca	
3 – može se javljati u mediju kao vokalni profesionalac	
4 – 5 – preporuča se za medijski istaknute funkcije (npr. voditelji važnijih emisija)	

U slučaju da se govorniku odredi moguća dislalija od srednjeg stupnja do težeg, zatim zamjetne smetnje čitanja, zamjetna brzopletost, govornik se nikako ne preporuča za vokalno zanimanje, ali se svakako upućuje na logopedski tretman, jer je i u drugim nevokalnim profesijama važno poboljšanje govornih sposobnosti i izgovora radi bolje komunikacije. Logopedska podjela govornih mana može se konzultirati u Vuletić, D. (1987).

Visina glasa se u fonetskom statusu, jednako kao i u kliničkom VPA protokolu, koji će se kasnije opisati, slušno procjenjuje na ljestvici od pet stupnjeva, u kojoj 1 znači vrlo dubok glas, 2 dubok glas, 3 srednje visok, 4 visok i 5 vrlo visok. U deskriptivnom opisu, pojedinačno se visina glasa može stupnjevat i na ljestvici od četiri stupnja, u kojoj 1 znači glas prosječne visine, 2 lagano povišen glas, 3 visok, previsok glas i 4 krajnje visok glas, kriještavost (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994b).

Procjena promuklosti (disfonije) glasa na ljestvici od četiri stupnja (tj. 3 jer 1 znači odsustvo disfonije), gdje oznaka 1 označava uredan status glasove kvalitete, 2 lagano izraženu disfoniju, 3 srednje izraženu disfoniju i 4 jaču disfoniju, jači ili teški poremećaj glasove kvalitete. Disfoničnim glasovima

procjenjuju se oni s previše grkljanskoga šuma ili opažajno hrapavi glasovi, a obje vrste promuklih glasova svrstavamo u nezdrave glasove. Stoga fonetičar, radi kvalitetnog utvrđivanja fonetskoga statusa i, unutar njega, kvalitete glasa, mora poznavati i pridruženi protokol deskriptivnoga fonetskog opisa glasove kvalitete, koji je uobičajen fonetskoj profesiji u radu s vokalnim profesionalcima.

Iako se čini da među govornicima Hrvatske televizije ima nedopustiv broj disfoničnih glasova (jer je sve više od 2% previše), treba reći da je u populaciji taj poremećaj ipak znatno češći. Slušatelji su osjetljiviji na medijske govornike, pa nacionalna televizija skrbi o kulturi glasa vokalnih profesionalaca. Drugo je pak pitanje koliko ocjena fonetičara unutar televizijske Službe za jezik i govor može utjecati na količinu pojavljivanja nekultiviranih, disfoničnih glasova u programu (o tome više u Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994a).

VII.3. Usporedba protokola vokalnih profila

Pri analizi vokalnog profila unutar višedimenzionalnih protokola koji uspoređuju podatke na temelju upitnika i objektivne zvučne mjere glasove kvalitete, mogu se koristiti različiti protokoli. Kad je riječ o vokalnim profesionalcima, uz spomenuti protokol fonetskoga statusa, koristi se i protokol deskriptivnoga fonetskog opisa glasove kvalitete, a u kliničkoj fonetici uobičajeno se koristi VPA protokol.

Percepcijska evaluacija kojoj je svrha utvrditi indeks težine disfonije obično rabi logopedsku GRBAS ljestvicu (Hirano 1981, 1990), pa je uglavnom rabe kliničari, fonijatri i logopedi jer je standardizirana i pogodna za kliničke svrhe (npr. Wuyts i sur. 2000, Heuer i sur. 2006). Kao što je rečeno, fonetičari najčešće koriste deskriptivnu ljestvicu i protokol VPA koji uključuje postavljanja glasa (Laver, 1996)⁸. Stoga ćemo najprije opisati ta dva protokola, a na kraju GRBAS. U akustičkoj procjeni tako logopedi češće koriste tzv. MDVP program (Multi-Dimensional Voice Program of the Computerized Speech Lab, Kay Elemetrics Corp.), a fonetičari, u zadnjem desetljeću, češće Praat program (www.fon.hum.uva.nl/praat/). Akustičke se mjere u velikoj mjeri podudaraju, jer je i logopedima i fonetičarima glasova kvaliteta u srži istraživanja, s tim da je logopedima važnije računanje indeksa težine disfonije, a fonetičarima patološki pragovi frekvencijskih perturbacija tona i amplitude (koji se uspoređuju sa stupnjevima impostacija glasa) te spektralni odnosi u dugotrajnom prosječnom spektru govora, jer su za estetsku procjenu glasa važni odnosi spektralne energije.

⁸ Kombinirani deskriptivni protokol i VPA protokol koristila je Varošaneć-Škarić (2003a)